

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ İNKARLIQ BİLDİRƏN BAĞLAYICILAR VƏ ONLARIN İŞLƏNMƏ QAYDALARI

İngilis dilinin qrammatikasında əsas mövzulardan biri də inkarlıq bildirən bağlayıcının əvəzlilikləridir. Hər bir dilin özünəməxsus inkarlığı ifadə etmək üçün müəyyən ifadə vasitələri vardır. Dilçilikdə məlumdur ki, dildə inkarlıq qrammatik-leksik kateqoriya kimi işlənir. Inkarlıq özü də leksik qrammatik, o cümlədən sintaktik yolla öz ifadəsini tapır. Həm də sintaktik kateqoriya ayrı-ayrı sözlər deyil, cümlələri ifadə etdiyindən onun oppozisiyası olan təsdiq variantı da mövcuddur. Leksik materiallarda inkar dilin müxtəlif səviyyələrində həm qrammatik, həm də fonetik səviyyələrdə qeyd alınır. Məlumdur ki, ingilis dilində inkarlığın leksik və qrammatik ifadə vasitələri arasında kəskin fərq yoxdur. İngilis dilində inkarlıq ifadə edən prefikslərə “not” inkar hissəciyi arasında o qədər güclü bir fərq yoxdur. My friend doesn't like aeting vegetables. My friend dislike aeting vegetables. Demək olar ki, bu cümlələrin hər ikisi eyni mənanı verir. İngilis dili mətnlərində inkarlığın təsdiqi mətnə işlənmiş inkarlıq vasitələrinin kəmiyyət və keyfiyyət təhlili onu göstərir ki, ən geniş şəkildə işlədilən “not” inkar vasitəsidir. Bu vahid həm ümumi, həm də xüsusi inkarlığı ifadə edir. İngilis dilində onların növü 5 deyil, çünki inkar əvəzliyi və zərfliliyi inkarlıq bildirən sözlərdən ibarət olduğunu qeyd etmək olar. He mustinderstood her. He disklikes her behavion. Inkarlıq bilərəm bağlayıcıları da fərqli semantik cəhətlərə malikdirlər. Bəzi dilçilər vurğulayırlar ki, fəlsəfə inkar-inkar qanunu mövcuddur. Bu da onu göstərir ki, inkar burada daha geniş bir tərzdə dərk etmə qabiliyyətinə malikdir (1, səh.7-8). İstər normativ qrammatika çərçivəsində, istərsə də konkret kontekst səviyyəsində ingilis dilində olan “neither” bağlayıcısı “nor” ilə işlədilərək qrammatik cəhətdən cümlə üzvlərini və yaxud cümlənin özünü inkarlıq kateqoriyasında işlənməsini izah edir. Inkarlıq ifadə edən cümlələr və ya bağlayıcılar özləri də fərqli semantik cəhətlərlə ifadə edirlər. İngilis dili tək inkarlıq dilin və neither – nor – inkar bağlayıcıları işlədilən cümlələrdə başqa bir inkar sözü işlədilsə, artıq bu zaman neither – nor bağlayıcısı ilə əvəzlənməlidir. Burada başqa struktur işlənmə bilməz. Nobody went to the village either her husband or her children. Burada mürəkkəb strukturlu inkar əvəzliyi olan “nobody” əvəzliyi ümumi inkarlığı ifadə etdiyinə görə “neither – nor” inkar bağlayıcısının təsdiq formalarından (either – or)-dan istifadə olunur. Azərbaycan dilində isə bir cümlədə üç inkarlıq bildirən sözədən istifadə oluna bilər. Bu da Azərbaycan dilinin qrammatikasına tam uyğun gəlir. Dilçilikdə ingilis dilində substannövləşmə hadisəsi mövcuddur. Məsələn, poor (pis, kasıb), the poot (kasıblar). İngilis dilindəki neither bağlayıcısı müstəqil işlənmə bilər, substantivləşir və burada mübtəda funksiyasında çıxış edir. Neither of the sisters has never been aboad for two hours neither spoke. Neither told us about it. Bu cümlələrdə Azərbaycan dilində neither inkarlıq sözü hər kəs kimi tərcümə edilir. Ümumiyyətlə, inkarlıqda müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik arasındakı semantik-intaktik əlaqələri nəzərə almadan inkarlıq semantikasının struktur formalarını aşkara çıxarmaq qeyri-mümkündür. Bu münasibətləri geniş tədqiq edən xüsusi araşdırmaların olmaması hal-hazırda da bir çox sualların cavabsız qalmasına səbəb olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, inkarlıq strukturunda ingilis və Azərbaycan dillərində bəzi fərqlər mövcuddur. No one saw him. Heç kəs onu görmədi. Bu kimi nümunələrdə bir inkarlığın reallaşması kimi hallara rast gəlirik.

Inkarlıq və təsdiq və inkar cümlələr arasında something-nothing, somewhere-nowhere, somebody-nobody, both “and-neither, nor” too-either və s. məna cəhətləri özünü göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu cür transformasiyalarda təsdiq-inkar paralelliyi pozulduqda “not”, “nothing”, “nobody”, “never” və s. kimi ümumiləşdirici neqotorlar ilkin leksik-semantik mənalarnı itirərək emosional qüvvətləndiriciliyə çevrilirlər. I did so as Jack had throught, go to the supermarket. I did not as Bill had throught go to the supermarket. Bu nümunələrdə aydın olur ki, “not” inkarlıq konstituenti emosional qüvvətləndirici kimi cümlədə semantik struktur formasını pozmuşdur. Cümlələr üzərində müşahidələri davam etdirsək belə qənaətə gəlmək olar ki, qeyri-müəyyən əvəzlilik və zərflər olan əvəzlilik və bağlayıcılar işlənmədiyi cümlədə “not” qrammatik ədatının cümlədə çıxışı inkarlığın reallaşması ilə nəticələnir. He did not at first answer (2, səh. 33-35). Substantivləşmə nəticəsində inkarlıq əvəzliyi “neither” təsdiq cümlələri ayrılıqda işləndiyi zaman inkar edir və ingilis dilində xəbəri təsdiqdə olan cümlələr istisnasız olaraq inkarda verilir və belə hesab edirik ki, “nobody” – “none” inkar əvəzliyinin şaquli mikrisahəsinin xüsusiyyətidir. Başqa bir cəhət “neither” “nor” bağlayıcısı işlədilən cümlələrdə xəbər təsdiqdə verilir, əgər cümlə “nobody” “none” və bu kimi sözlərlə başlayırsa o zaman “neither” “nor”-un təsdiq variantı olan “either” “or”-dan istifadə olunsa da belə xəbər inkarda olur. Inkar-təsdiq qarşılaşdırılmasının dilçilikdə həm qrammatik, kateqoriya həm də inkarlıq vasitələri kimi tətbiq edilməsini qeyd etmək lazımdır. Azərbaycan dilində inkarlıq kateqoriyasından bəhs edildikdə onun felin təsdiq və inkar formalarının üz-üzə dayanması fonunda müəyyənlişməsi kateqoriyasının yeganə formal göstərci olması qeyd olunur. İngilis dilində də bu xüsusiyyətləri ifadə edən müxtəlif vasitələr mövcuddur. Onlardan bəziləri haqqında məqalədə qeyd edilmişdir. Həm liksikada, həm qrammatikada ifadə vasitələrinə qrammatik-leksik sahə kimi yanaşılması mühüm yer tutur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bir qayda olaraq ayrı-ayrı dil səviyyələrinə aid ifadə formaları sahənin şaquli strukturunu, semantik əlamətlərə görə fərqlənmələr isə sahənin üfiqi strukturu kimi tədqiq olunur. elmi nəzəri mənbələrdə funksional-semantik inkarlıq mikrosahəsi predekativ inkarlıq, qeyri-predekativ inkarlıq, ümumi-xüsusi inkarlıq, tematik-tematik kimi qeyd olunur. Bunlar da terminlər altında ümumiləşdirilir. Sadə komponentlərin funksional xüsusiyyətləri və məhz göstərilən çərçivələrdə və səviyyələrdə tətbiq olunur və həmin bu sistemdə təsdiqlilik-inkarlıq sahəsinin təyin edir. Elmi-nəzəri araşdırmalar və dil faktorları nəzərdən keçirərək belə qənaətə gəlmək olar ki, bütün dil səviyyələrində inkarlıq semantikasi həm eksplisit, həm də implisit vasitələr ilə ifadə olunur. O cümlədən inkarlıq bağlayıcılarının özünəməxsus yeri vardır ki, bu

⁵⁶ asefixanova@gmail.com Azərbaycan Tibb Universiteti

da onların liksik-qrammatik baxımdan qiymətləndirilir. Bu bağlayıcılar kontekst daxilində məsələnin mahiyyətinin dətın qatlarına nüfuz etmək qabiliyyətində olurlar. Məsələn, what are you going to do “ – nothing-answered. No, you can’t make it” inkarlığın ardıcılıqla göstərilməsini qeyd edir. You take some of my money. “oh, no”. Biz burada qısa inkar cavabını qeyd edirik. Qeyd etmək lazımdır ki, inkarlıq əvəzliliklərinə və inkar zərflərinə müxtəlif nitq hissələrinin tərkibində rast gəlsək də, ümumiləşdirmə əlamətləri bir sırada birləşdirmək imkanını aradan qaldırmır. Inkar sözlər insan şüurunda müəyyən əlaqələrdə işlədilər ayrıca bir kateqoriyanı – bir söz kateqoriyasını təşkil edir. Bu baxımdan inkar əvəzliliklərini də, inkar bağlayıcıları da, həmçinin inkar zərflərini də leksik-qrammatik vasitələrini hesab etmək olar daha məqsəduyğundur. Demək olar ki bunlar sözləridə ümumiləşdirmə nöqteyi-nəzərdən onlar eyni səviyyəvi xüsusiyyətə malikdirlər. İngilis dilində olan inkar bağlayıcıları kimi inkar əvəzlilikləri (no, none, no one, nobody, nothing) və inkar zərfləti (never, nowhere, no how) kontekst daxilində işlədikdə başqa inkarlıq elementlərindən fərqli oraq şaquli inkarlıq sahələrini daha qüvvətli edir və hesab edirik ki, bu da bir başa koqnisiya ilə bağlıdır, çünki “not” inkar hissəciyi hansısa sözlə birləşərək və yaxud hansısa sözdən əvvəl gələrək nəyisə sadəcə inkar edirsə, inkarlıq ifadə edən sözlər dildə daha dərin qata nüfuz edir. Bu zaman onlar sərbəst şəkildə işlədilərək bütöv bir məsələni tam qəti şəkildə inkar edir. Məsələn, no friend here permitted to accompany him beyond the other gate. Bu “no” inkar əvəzliyi cümlənin əvəzliyi cümlənin əvvəlində gəldikdə özündən sonrakı ismi tıyın edir, lakin semantik cəhətdən bir qayda olaraq təsdiq cümləni inkara çevirir. Bu da bütöv cümlənin ümumi şəkildə inkar olması deməkdir. Belə hallarda “no” əlbəttə “not” ədatını qeyri müəyyən artiklə işlədilməsidir və “not” formasına bərabərdir. “no” əvəzliyini güclü olmasını mahiyyətini daha aydın üzə çıxarmaq üçün həmin cümləni, konteksti Azərbaycan dilinə çevirsək, onun şaquli inkarlıq sahəsinin də tam mahiyyətini göstərə bilərik. No woman was ever near to her mate than I am. NO mother could have a better son (3, səh 21-23).

Inkarlıq kateqoriyalarına aid nümunələrinin sayını daha da artırmaq olar. Qeyd etmək lazımdır ki, “no” inkar əvəzliyi təyin etdiyi isimdən əvvəl gəldiyi üçün bütün cümləni inkara çevirir. Burada başqa bir cəhəti də vurğulamaq lazımdır ki, Azərbaycan dilində tərcümədə “no” əvəzliyinin qarşılığı olan “heç bir” inkar vasitə işlədilmişdir ki, məhz bu da cümləni bütövlükdə inkara çevrilməsinə yox, sadəcə olaraq mənanı qüvvətlənməsinə xidmət edir. No pictures, no body, no scene, no person, no space to wolk – just the four bare walls and silence. Which he would be shut into at night by the thick door. Bu cümlədə “no” inkar əvəzliyi həmcins üzlərlə cümlədə işlədilib təkrarlandıqda sanki onun təsir dairəsi getdikcə zəifləyir və sadəcə Azərbaycan dilində “yox” kimi tərcümə edilir. Dilçilər öz qeydlərində birbaşa variantlardan istifadə etmirlər. Burda həmcins üzlərdə “no” inkar əvəzliyinin işlənməsinə tam şamil etmək olar, çünki qeyd etdiyiniz göstərilən cümlələrdə bütöv cümləni tam şəkildə inkar edən söz burada sadə “yox” kimi işlədilir, qətilik, dərinlik görünür və bu halda heç bir vaddə əvvəlki cümlələrdə olan şaquli inkarlıq sahəsinə görmək olmur və bütövlükdə cümlənin inkarlığı deyil, yalnız “no” inkar əvəzliyinin təyin etdiyi obyektlərin sadəcə yoxluğu inkarlığı başa düşülür. Təsdiqlilik – inkarlıq kateqoriyasını araşdırarkən bir çox tədqiqatçılar tərəfindən inkar cümlələrin ilkin təsdiq cümlələrdə alınması fikrinin irəli sürüldüyünə rast gəlinir. Hər bir inkar cümləni formal olaraq təsdiq cümləyə istinad vermək mümkündür. Bir çox dilçilər inkarı təsdiq cümlə formalarının variantı pozitiv çıxış formanın transformu hesab edirlər. Müxtəlif tipoloji quruluşlu dillərin təsdiqlilik-inkarlıq kateqoriyası üzərində aparılan araşdırmalara əsasən demək olar ki, təsdiq cümlələrdən inkar cümlənin alınması prosesi əsasən iki istiqamətdə gedir: 1) inkar cümlə ya fakultativ struktur üsünlərin (inkarlıq konsistentlərinin) təsdiq cümləyə əlavə edilməsi; 2) təsdiq cümlənin müqabil koordinativ distributiv komponentini cümlədən çıxarmaqla.

- 1) He has absolutely refused to pay it
- 2) She plays both the piano and sings. She neither plays the piano nor sings.

Inkar cümlələrə səthi struktur metodu ilə yanaşılması onların ifadə müxtəlifliyini daha aydın müşahidə etməyə imkan vermir. Bir çox inkar qarşılığı olmayan təsdiq cümlə təsdiq qarşılığı olmayan inkar cümlə mövcudluğunu ələ alaraq qeyd etmək lazımdır ki, Avropa dillərinin materialı əsasında tətbiq olunan bu tədqiqat metodu bütün təsdiq inkar münasibətlərini əhatə edə bilmir ki, buna da nida cümlələrini, kommunikativ xarakterli frazeoloji birləşmələri misal göstərmək olar. What sort of a fortress it is. My dear girl, what is your name, by the way? Bütün dillərdə olduğu kimi ingilis dilində səthi strukturda hər bit inkarlıq əlaməti ilə reallaşan cümlənin məzmununu bir çox hallarda it is not true that. I don’t believe quruluşları ilə ifadə olunur. (4 səh. 5-6). Buradan belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, ingilis dilində ismə təhkim olunan “not” inkar hissəciyi cümlə daxilində heç də həmişə isimlərlə birləşə bilmədiyi və belə vəziyyətlərdə daha dominant “not” ədat ilə əvəzlənə bilər. Buna görə də “no” inkar əvəzliyi ingilis dilinin inkarlıq sahəsində “not” inkar ədatından sonra ikinci yeri tutur. İstisnasız olaraq bütün söz növləri ilə əlaqələnen mühərrik “not” ədatından fəqli olaraq “no” yalnız isimlərlə birləşir. Müasir ingilis dilində inkarlıq sahəsində “not” inkar ədatının “no” inkar əvəzliyindən üstünlüyü onun stukturu sərbəstliyi ilə mütəhərrikliyi ilə izah etmək olar. Burada bir məqalə həmcimində bütün inkar bağlayıcı və əvəzlilikləri tam əhatə edilmişdir. Inkarlıq reallaşmasının əsas semantik şərtlətini araşdırarkən belə nəticəyə gəlmək olar ki, inkarlaşmanın mərkəzində daha çox müəyyənlik ifadə edən semantika olunur. Bunun ingilis dilinin inkarlıq sahəsindəki “not” konstituentinin aparıcı mövqeyi bir daha təsdiq edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Chomsky N. “Negation in English”, London, 1970.
2. Орлова М.Н. О лингвистической сущности отрицания и типах отрицательных предложений. 1973.
3. Abdullayev S. Müasir ingilis və Azərbaycan dillərində inkarlıq kateqoriyası. Bakı, 1998.
4. Abdullayev S.A. Qeyri-səlis dilçilik təcrübəsi. Bakı, 2013.

XÜLASƏ

Dilçilikdən məlumdur ki, inkarlığın işlənməsində hər bir dilin özünəməxsus qaydaları mövcuddur. Bu qaydalar özünü qrammatik və leksik kateqoriyalarda özünü əks etdirir. Başqa bir cəhəti isə onun sintaktik kateqoriyanı ayrı-ayrı sözlər və ifadələr deyil, cümlələri ifadə etdiyindən onun oppozisiyasını göstərir. Bu məqalədə ingilis dilində inkarlıq problemi bu dildə inkarlığı ifadə edən inkar bağlayıcılarının və nıkar əvəzliliklərin işlənmə yerini göstərir. Müasir ingilis dilində inkarlıq kateqoriyasının öyrənilməsi dilçiliyin vacib sahələrindən biridir. Dilin uneversal kateqoriyası kimi kateqoriyanı inkar dilin müxtəlif səviyyələrində leksik və ya qrammatik və leksik səviyyələrdə qeyd olunur. ingilis dilində inkarlığın baş verməsində leksik vahidlər kimi (mis və dis) “not” işlədilir. Bu inkar hissəcikləri arasında fərq elə də güclü deyildir. Inkarlıqda müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik orasındakı semantik-sintaktik əlaqələr inkarlıq semantikasının struktur formasını təyin edir. Bəzi tədqiqatçılar yalnız olaraq dünya dillərinin polineqotiv və mononeqativ quruluşunu inkarlığın reallaşma onların inkarlıq səviyyəsi ilə əlaqələndirirlər. Inkarlıq vasitələrinin reallaşması daha doğrusu, təsdiq cümlələrində işlənməsi strukturun dəyişikliyi göstərir. Müasir ingilis dilinin inkarlıq vasitələri sistemində dominant mövqe tutan “not” inkar ədatı müəyyənlik əlamətinə malikdir. Bu əlamət reallaşma şərtlərinə görə “no” əvəzliyinin işlənməli olduğunu göstərə bilər. Bu məqalədə istər ingilis, istərsə də Azərbaycan dilində inkarlığı ifadə edən inkarlıq vasitələri əlaqəli şəkildə göstərilmişdir.

Açar sözlər: inkarlıq, kateqoriya, inkar bağlayıcıları, leksika.

NEGATION CONFUNCTIONS IN MODERN ENGLISH AND THEIR USAGE RULES

Summary

KMeaning of negation in English the process of discussing the agreement. The agreement was wached series of difficult negations. This article is dedicated to the problem in negation in English and microfield negative confunctions and pronouns and their role. Studying of the of negation in modern English is one the most active topics of modern linguistics. It is also known that in the linguistic literatures each language has its own certain means of expression of negations. It is also known that in the linguistics each language has its own certain means of expression of negation in the realization of negation and negation is grammatical and lexical category in each language. It also ruffects it self in syntactic way. An other aspect is that the syntactic category has its own affirmative variant that it is opposition of it. Because it refers to sentence, a specific word or phrase. Negation category is mentioned at different level of language at lexical level at grammatical and phonetic level. It was mentioned that there is not sharp difference between lexical and grammatical means of negation. But in many cases there is also not strong variety between prefixes (mis, dis) “not” particle and their role in lexis 2 grammatical forms. In this article we can see the differences between English and Azerbaijani negation phrases.

Key words: negative confunction, category.

СОВРЕМЕННЫЕ АНШДИЙСКИЕ СОЮЗЫ ОТРИЦАНИЯ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РЕЗЮМЕ

Основным средством выражения отрицания в английском языке является отрицательная частица “not” . Она ставится после первого вспомогательного глагола или после модального глагола. В отличие от азербайджанского языка, где в предложении может быть несколько отрицаний. В английском языке возможно только одно отрицание. Эта статья посвящена проблеме отрицания в современном английском языке, проблемам частиц и местоимений, выражающих отрицание в этом языке. Их роли выражении отрицательности и анализу их в семантическом контексте. Изучение категории отрицания в современном английском языке является одним из самых актуальных тем раннего языкознания. Их литературы – посвященной языковедению. Известно, что в выражении отрицания в каждом языке имеются свои специфические определенные средства выражения отрицания, а также в каждом языке отрицание является грамматическим и лексическим категориям. Категория отрицания проявляет себя в том числе и синтаксическим путем. Другая особенность состоит в том, что ввиду того, что синтаксическую категорию характеризуют не отдельные слова и выражения. Категории отрицания как универсальная языка проявляя себя в различных уровнях языкового отрицания лексическим, грамматическим и фонетическим уровнях. В этой статье также отмечается возникновение отрицания английского языка. Между выражающим отрицанием в английском языке префиксы “mis”, “dis”, “un” и частицами отрицания “not” также не существует особой разницы. Особая доминирующая частица “not” также не существует особо подчеркивается в статье.\

Ключевые слова: отрицание, категория, текст, союз.

Rəyçi : prof. Məmmədova Z.Ş.